

МЕТРОНІМІЧНІ СОМАТИЧНІ НОМІНАЦІЇ В ЯПОНСЬКІЙ МОВІ

В центрі уваги сучасних досліджень когнітивної лінгвістики постають поняття концептуальної та мовної картин світу та їх взаємовідношень. Як концептуальну, так і мовну картини світу в сучасній лінгвістиці визначають як такі, що йдуть, передусім, від людини, є результатом людського сприйняття, мисленневих процесів і активної діяльності. “Об’єктом вивчення в когнітивній лінгвістиці є та частина концептуальної картини світу, яка опосередкована мовою і відома як мовна картина світу. Емпіричним матеріалом для аналізу є мова як знакова система і мовлення як продукт мовної творчості” [3, 4].

Те, що сприйняття світу, центром якого є людина, задається мовою і відображається в мові, постулюється одним з основних принципів сучасної лінгвістичної парадигми – принципом антропоцентризму.

Говорячи про первинність антропоморфного коду в свідомості людини, дослідники зазначають, що мовний простір “збирається” як антропоморфна система (В. Н. Топоров), і людина є основою “міри речей” (Степанов, Бацевич). У працях багатьох сучасних лінгвістів зазначається, що в мові знайшло відображення те, що саме людське тіло може розглядатися як первинна основа концептуалізації світу, яка задає параметри початкового виміру простору, часу та інших категорій. Зокрема Ю. Д. Апресян, торкаючись питання антропоцентричності мови, пише, що “для багатьох мовних значень уявлення про людину виступає природною точкою відліку” [1, 3]. Дослідник зазначає, що “при оцінюванні параметрів об’єкта та їхніх розмірів людина співвідносить останні з нормальними розмірами людського тіла” [1, 28].

Дж. Лакофф звертає увагу на те, що в основі орієнтаційної метафоризації в мові лежить фізичний і культурний досвід людини, оскільки наше тіло має певні властивості і функціонує певним чином в оточуючому нас фізичному світі [6, 400].

Почуття простору Дж. Лакофф визначає як базовий інстинкт людини і вважає, що орієнтація: “майбутнє – попереду, минуле –

позаду” також має фізичну основу, оскільки в нормальній ситуації наші очі дивляться в тому керунку, куди ми пересуваємося, а місце спостереження приймається як нерухоме. Проте, як зазначає дослідник, хоча полярні опозиції “верх – низ”, “всередині – зовні” тощо мають фізичну природу, засновані на них орієнтаційні метафори можуть змінюватися від культури до культури. Наприклад, в одних культурах майбутнє є попереду нас, в інших – позаду.

Зокрема, на відмінності в уявленнях про час у європейській і далекосхідній традиціях вказує дослідниця китайської мовної картини світу Тань Аошуан. Вона пише, що в китайській мовній картині світу людина мислиться як активне начало, яке рухається назустріч історії. В цій моделі людина є пасивним елементом. Майбутнє приходить до неї, оминає ‘зараз’ і рухається в минуле [9, 39]. “Ідея часу “олюднена” зміною поколінь і їх спадковістю, напрям руху тут зворотній порівняно з уявленнями європейськими. В китайській мовній свідомості агентом руху виступає людський рід, а не час” [9, 41]. Історична модель часу у китайців обернена в іншому керунку. Попереду знаходиться шлях, який пройшли предки, на котрий звернений погляд китайця. Майбутнє лежить поза полем його зору. [9, 48].

Натомість, як відомо, український етнос сприймає минулий час як те, що знаходиться за плечима, позаду.

В японській мовній свідомості, на нашу думку, час є активним началом, який рухається назустріч людині. На підтвердження цього припущення можна навести вирази: 時のたつのは早い *toki no tatsu no ha hayai* ‘час летить швидко’, 目の前 *me no mae* ‘перед очима’ – про майбутні події. Але для остаточних висновків треба провести спеціальне дослідження цього питання.

В даній розвідці нас цікавлять соматичні номінації японської мови, які слугують квантифікаторами координат, в яких існує людина, таких, як час і простір, а також ті номінації, які передають значення міри, інтенсивності тощо.

Просторова орієнтація, просторовий вимір

На відміну від вектора “далеко”, на позначення якого нами виявлена незначна кількість номінацій японської мови з соматичним компонентом (наприклад, 目が届く限る *me ga todoku kagiru* ‘куди сягне око’), просторовий параметр “близько” великою мірою корелює з людським виміром.

Значення “дуже близько, поруч” передають вирази японської мови з компонентами ‘око’, ‘ніс’: つい目と鼻の間だ *tsui me to hana no aida da* (досл.: між носом і очима); 目と鼻の先のこと *me to hana no saki no koto* (досл.: перед носом і очима); 目の前 *me no mae* (досл.: перед очима).

Просторовий вимір часто корелює з таким соматичним компонентом, як ‘рука’. Значення ‘близько, під рукою’ передають номінації 手近いに *tejikani* (досл.: на короткій руці); 手が届くくらい *te ga todoku kurai* (досл.: куди дістане рука). Значення просторової близькості передають і номінації з компонентом ‘нога’, ‘коліно’: 膝元に *hizamotoni* (досл.: біля колін, біля ніг); 足元に *ashimoto ni* (досл.: під ногами).

Композит 手広い *tebigoī* (досл.: руки широкі), крім просторового значення ‘широкий, просторий’, може передавати значення кількості, міри ‘більше, ніж необхідно’.

Аксіологічність вектора “близько” в багатьох випадках є негативною: 額を合わせる *hitai wo awasegu* ‘зіштовхнутися лобами’; 眉に迫る *mayu ni semaru* (досл.: насунутися на віі) – ‘підійти надто близько’.

Лексема “нога” у деяких фразеологічних виразах може набувати значення “відстань”, зокрема у виразі 足が長い *ashi ga nagai* (досл.: ноги довгі). Так говорять про відстань, яку може пролетіти літак.

Характерною ознакою багатьох мов, як відзначають лінгвісти, є регулярність переходу від просторових значень до змісту темпоральності. В японській мові, наприклад, вираз 目の前 *me no mae* (досл.: перед очима), окрім просторового значення, може передавати значення ‘дуже скоро, незабаром, на носі’. Темпоральне значення ‘дуже скоро’ передається також виразом 手の裏を返すように *te no ura wo kaesu youni* (досл.: так, як повернути долоню руки) – ‘миттєво, дуже швидко’.

Більшість виявлених нами соматичних фразеологічних одиниць передають значення наближення дії в часі як такого, що можна розглядати як аксіологічно негативно забарвлене 目睫の間に迫る *mokushou no kan ni semaru* (досл.: насуватися на віі) – ‘насуватися, бути неминучим, бути на носі’; 足元に火がついた *ashimoto ni hi ga tsuita* (досл.: під ногами вогонь горить) – ‘термінова справа’.

Зафіксований у лексикографічних джерелах вираз 尻に火が づく shiri ni hi ga tsuku (досл.: загорівся зад), який, на нашу думку, має дещо пейоративне забарвлення, передає значення ‘бути в цейтноті, захлинатися від термінових справ’. Як бачимо, небезпека, загрозовість ситуації для людини концептуалізується через сценарій вогню, пожежі.

Вираз 足掛け ashikake (досл.: причеплено до ніг) передає значення ‘приблизно’ (про час), наприклад, 足掛け 3 年 ashikake sannen ‘приблизно 3 роки’.

Темпоральне значення прямої номінації 足元の明るいうちに ashimoto no akaru uchi ni (досл.: поки світло під ногами) фразеологічно переосмислюється як ‘поки не пізно’, або ж може передавати значення погрози ‘поки цілий’.

Кількісні виміри

Значення незначної, дуже малої кількості передають вирази із соматичним компонентом палець: 指を折るほどしかない yubi wo ogu hodo shika nai – ‘так мало, що можна перелічити на пальцях’.

Повна відсутність певної субстанції номінується виразами 爪の赤ほどでもない tsume no aka hodo de mo nai (досл.: немає навіть бруду під нігтями) – ‘немає зовсім, ні крихти, ні краплі’; 毛ほども ke hodo mo (досл.: немає і волосини) – ‘ні краплі, ні крихти’.

Натомість значення максимуму, максимальної кількості передає вираз 頭打ちになる atamauchi ni naru (досл.: досягти голови) ‘досягти максимуму’.

Вимір ваги корелює з соматизмом око: 目が切れる me ga kireru (досл.: око ріжеться) ‘не вистачає у вазі’; 目減り meberu (досл.: око зменшується) ‘втрата ваги’.

Однією з одиниць виміру розміру предмета служить композитна лексема 手幅 tehaba ‘ширина долоні’.

Серед ЛСВ лексеми 足 ashi ‘нога’ є такі, як ‘проценти’, ‘гроші’. Ці значення актуалізуються у номінаціях: 三円の足 san en no ashi ‘3 проценти’; 五十円足が出た gojuuen ashi ga deta ‘не вистачає 50 єн’.

У фразеологічних виразах значення “гроші” може набувати і інший соматизм 耳 mimi ‘вухо’: 千円より耳が出た sennen yori mimi ga deta (досл.: вуха виходять за тисячу єн) ‘більше 1000 єн’;

耳をそろえて渡す *mimi wo soroete watasu* (досл.: зібравши вуха, передати) ‘передати усю суму грошей’.

Позначення інтенсивності, міра інтенсивності

Інтенсивність участі людини у роботі, справі пов’язана також з соматичним виміром. Зокрема, відсутність зусиль, неучасть людини в справі, роботі в японській мові передається виразом 一臂の力を貸さない *ippino chikara wo kasanai* (досл.: не позичити і силу одного ліктя) ‘не вдарити і палець об палець’.

Сфера вживання композиту 手薄い *teusui* (руки тонкі) ‘недостатній’ обмежена, на думку опитаних носіїв мови, ситуацією: 戦争の時軍にとって守りが弱い場所 *sensou no toki gun ni totte mamori ga yowai basho* ‘слабо захищене місце для воїнів’ (під час війни).

Вираз 足が早い *ashi ga hayai* (досл. ноги швидкі) окрім значення ‘швидкий в ходінні’, передає значення ‘добре продається’ (про товар), ‘швидко псується’ (про продукти).

Такі характеристики речовини, як клейкість, міцність, передаються виразами з соматичними компонентами “нога”, “поперек” 腰がある *koshi ga agu* (досл.: є поперек) ‘міцний’ (про папір, тканину), ‘клейкий’ (про тісто); 腰が弱い *koshi ga yowai* (досл.: поперек слабкий) неклейкий; 足のない餅 *ashi no nai mochi* (досл.: мочі не мають ніг) ‘мочі з неклейкого тіста’.

В деяких випадках в основі виміру інтенсивності тієї чи іншої характеристики предмета, речовини лежать тактильні відчуття людини, зокрема про густину тіста можна сказати:

– これぐらいでいいかな？

– あ、それじゃ、まだ足りませんね。耳たぶりよりちよつと固くなるまで。

– *kore gurai de ii kana?*

– *A, sore ja, mada tarimasen ne. mimitaburi yori chotto kataku naru made...* [10, 136].

– Чи так достатньо? (мова про тісто, яке місяць)

– Ммм, трошки замало. Треба, щоб стало трохи твердішим за мочку вуха.

Характеристики речовини, які сприймаються органами відчуттів людини, можуть передаватися фразеологічними номінаціями, що позначають фізіологічні реакції людського організму, наприклад 臍がくねる *heso ga kuneru* (досл.: пуп звивається) ‘дуже солодкий’.

Соматизми, та ієрогліфічні знаки, якими вони записуються, часто виконують роль **лічильних класифікаторів**.

В японській мовній свідомості суперконцепт ‘людина’ репрезентується такими гіпонімами: ‘голова’, ‘обличчя’, ‘рот’, що засвідчують вирази 顔がそろった kao ga sorotta (досл.: зібралися обличчя) – ‘усі зібралися’; 頭割り atamawari ‘частка кожного’ (досл.: на одну голову); 頭割りで五千円 atamawari de gosen en ‘з кожного по 5 тисяч єн’; 頭数を数える atamakazu wo kazoeru (досл.: порахувати кількість голів) – ‘порахувати кількість присутніх’.

Ієрогліфічний знак 頭 tou, яким записується соматизм ‘голова’, використовується як лічильний класифікатор для рахунку великих тварин.

Композит із соматичним компонентом 口 kuchi ‘рот’ 口数 kuchikazu (досл.: кількість ротів) крім значення ‘кількість їдоків’, може набувати значень ‘кількість акцій, сортів товару, статей’. Відповідно, інший композит 一口 hitokuchi (досл.: один рот) передає значення: ‘одна партія товару’, ‘одна акція’, ‘одна доля’, ‘один пай’, ‘одна порція’.

このお菓子は一口サイズになっていて食べやすい。しかも、量もそんなに多くなく、値段も手ごろなので若者には人気がある。 [10, 125].

Kono okashi ha hitokuchi saizu ni natteite tabeyasui. Shikamo, gyou mo sonna ni ooku naku, nedan mo tegoro nanode wakamono ni ha ninki ga aru.

‘Ці солодощі почали (продавати) невеликими порціями (досл.: розміром в один рот – одну порцію), їх легко з’їсти. Через те, що і розмір не такий великий, та й ціна помірна, вони так популярні серед молоді’.

В даному прикладі використані дві соматичні номінації, що мають значення міри, кількості: 一口 hitokuchi ‘одна порція’ і 手ごろ tegoro (досл.: приблизно з руку) – ‘відповідний, помірний’. Остання з вказаних номінацій може також мати значення ‘компактний’, ‘відповідного розміру’, ‘помірної ціни’.

Окрім ролі квантифікатора для вказаних вище дискретних предметів, зазначений композит (一口 hitokuchi) може стосуватися вербальної діяльності людини і означати “одним словом”, “коротко кажучи”.

В японській мові широку полісемію метронімічних значень розвиває лексема 目 *me* ‘око’. У словнику 日本語大辞典 зазначені такі значення цієї лексики: 1) поділка шкали; 2) щілина між зубами; 3) пауза; 4) зерно, зернина; 5) складка, згин; 6) ячейка сітки, петля у в’язанні; 7) міра ваги; 8) монета (заст.). Очевидно, що спільною ознакою для творення значень ‘поділка шкали, петля, щілина’ можна вважати візуальну подібність. (目の荒い *me no arai* рідкий (гребінь), у велику клітинку; 目が細かい *me ga komakai* частий, густий).

Механізм творення метронімічних значень ‘одиниця об’єму’, ‘міра ваги’ слід, на нашу думку, шукати в первинності виміру “на око”, тобто приблизно, що засвідчує вираз 目で測る *me de hakagu* ‘прикинути (виміряти) на око’.

Для позначення найдрібнішої грошової одиниці (однієї сотої сена) використовується ієрогліфічний знак іншого соматизму – волосся 毛 *moi*. Цей же знак позначає і дуже малу міру ваги – ‘3,75 мг’.

Соматизм 腰 *koshi* (поперек) є лічильним класифікатором для предметів, які носять на поясі, наприклад: 袴一腰 *hakama hitokoshi* ‘одні хакама’.

Метонімічний механізм перенесення значення застосований і у випадку полісемії ієрогліфічного знака 足, яким записується соматизм *ashi* ‘нога’. Цей знак використовується як лічильний класифікатор для парних предметів, таких як взуття, шкарпетки, рукавиці, а також кроків, стрибків, наприклад: 靴下一足 *kutsushita issoku* ‘одна пара шкарпеток’.

Соматизм ‘тіло’ в японській мові також полісемічна лексема, серед її ЛСВ бачимо ‘корпус’, ‘форма’, ‘стиль’, а також лічильний класифікатор для буддійських статуй: 体 *tai* じぞうさん 一体 *jizou san ittai* ‘одна статуя Дзідзо’.

Ієрогліфічний знак на позначення соматизму 首 *kubi* – ‘голова, шия’, використовується як лічильний класифікатор для віршів.

若きの日母が戸田先生から贈られた御書には、一首の和歌が記されておりました。Wakaki no hi haha ga Toda sensei kara okurareta goshu ni ha, isshu no waka ga shirusaremashita [11, 6].

‘В книзі, яку в молодості мама отримала від Тода сенсея, був вміщений один вірш’.

Підводячи підсумки, слід зауважити, що:

1. Мовні факти свідчать про те, що в японській мовній свідомості людина та її тіло служить первинною основою відліку як

просторових і часових координат, в яких існує людина, так і основою виміру кількісних і якісних характеристик матеріальних і нематеріальних сутностей;

2. Специфічною ознакою японської мови є широке використання соматизмів та ієрогліфічних знаків на їх позначення в ролі лічильних класифікаторів для значної кількості предметів.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Апресян Ю. Д.* Дейксис в лексике и грамматике и наивная модель мира // **Семиотика и информатика. 1986.** Вып. 28.

2. *Голубовська І. О.* **Етноспецифічні константи мовної свідомості.** Автореф. дис. на здобуття ступ. докт. філолог. наук. К.: КНУ ім. Т. Шевченка. 2004.

3. *Жаботинская С.* Когнитивная лингвистика: Ракурсы анализа языковой картины мира // **Актуальні проблеми менталінгвістики:** Науковий збірник. Київ, 1999.

4. *Жайворонок В. В.* Етнолінгвістика в колі суміжних наук // **Мовознавство. 2004.** № 5.

5. *Кочерган М. П.* Зіставне мовознавство і проблема мовних картин світу // **Мовознавство. 2004.** № 5.

6. *Лакофф Дж., Джонсон М.* Метафори, которими ми живем / **Теория метафоры.** Сб. Москва, 1990.

7. *Мосенкіс Ю. Л., Якименко М. В.* **Всесвіт у дзеркалі японської мови. Словесні символи культури.** Київ, 2005.

8. *Селіванова О. О.* Концептуалізація просторової орієнтації в українських фраземах // **Мовознавство, 2004.** № 1.

9. *Тань Аошуан.* **Китайская картина мира.** Москва, 2004.

10. 新日本語の中級・本冊・スリーエネットワーク。2000.

11. 池田大作。香峯子抄。日本複写権センター。2005.